

Зоран Б. Кинђић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

РЕЛИГИЈСКИ ОСНОВ БОРБЕ ЗА СРЕДИШТЕ СВЕТА *

Сажетак

Да би испитао могућност мирног и трајног политичког решења сукоба око Јерусалима и Свете земље, аутор анализира религијску позадину овог спора. Он указује да митско-религијска фигура средишта света подразумева да се ради о светој територији, која самим тим не може бити предмет размене. Указавши на веровање многих народа да се њихов централни храм налази управо на месту средишта света, аутор херменеутичком и компаративном методом показује колики је значај Јерусалима за три велике монотеистичке религије. Будући да су верници све три монотеистичке религије уверени да је истина и правда на њиховој страни, и да се би приписују позицију добра а противницима углавном позицију зла, њима се чини да би и делимично одступање од својих претензија на света места био чин издаје и изневеравања Бога. Након што је изложио шта три велике монотеистичке религије мисле једна о другој и показао разлике у њиховом схватању личности Месије, аутор закључује да би свако политичко решења спора било крхко и привремено. Аутор сматра да би, самим тим што је у основи сукоба око Јерусалима религијски спор, решење морало бити духовне природе. Истински циљ верника морао би бити Небески Јерусалим, а не пуко поседовање земаљског Јерусалима. Уколико би верници све три монотеистичке религије заиста били одани Богу, они би били испуњени љубављу и не би било непремостивих препрека за решење било ког спора, па чак ни оног између Јевреја и Палестинаца око Брда храма.

Кључне речи: пупак света, Јерусалим, Брдо храма, Месија, свети рат

* Овај текст настао је у оквиру пројекта „Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти“ (евиденциони број 179041), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. МИТСКО-РЕЛИГИЈСКА ФИГУРА ПУПКА ЗЕМЉЕ

Када би људи били само рационална бића, када би предмет њиховог спора био неутралан, лишен сакралне димензије, политички сукоби би се много лакше решавали. Они који се споре око неке територије могли би да дођу до споразума разменом територија, уколико се оне не би суштински разликовале, уколико би се сводиле на пуки геометријски простор. Међутим, човек је и емотивно биће, те се везује за територију коју доживљава као свој завичај, као своје исходиште, као основ свог идентитета. Територија којој се приписују такви квалитети самим тим не може бити предмет размене. Уколико је она спорна, о њој се неће моћи постићи рационални консензус. Спорну територију присвојиће јача страна, а поражена ће је третирати само као привремено изгубљену. Она ће чекати да се промени констелација светске моћи, како би је повратила.

Још од митског доба људи су склони да сакрализују простор у којем живе. Они га доживљавају као нешто присно и уређено, као космос, за разлику од оног спољашњег и страног. Оно стра-но је готово по правилу непријатељско и демонско, хаос који хоће да угрози наш присни космос. Древни човек верује да пребива у привилегованом подручју, да је управо његов завичај центар света. Било да се тај центар именује као пупак земље или као *axis mundi*, он је не само просторно средиште света него и место настанка света. Древни народи су стварање света доживљавали као „провалу светог у свет“⁽¹⁾, као место божанске интервенције, те је самим тим центру света приписиван карактер светости. Будући да се у том епицентру одиграло оно прво и судбоносно, будући да је оно било поприште сукоба божанских и демонских сила, то место заувек остаје предмет посебне божије наклоности. Не само што се ту непрекидно одиграва продор трансценденције у сферу иманенције, него се том месту придаје пресудно есхатолошко значење. Верује се да ће се крај света, или његов преображај, догодити управо у самом пупку земље.

У владарским идеологијама древних народа непријатељ није приказиван на просто као политички и војни противник, већ као непријатељ богова, као синоним за зло. Самим тим што је непријатељ поистовећен са митском аждајом, коју су богови победили у прапочетку, обрачун са њим представљао је религиозан задатак. Један

1) Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Алнари, Београд – Табернакл, Лаћарак, 2004, стр. 36.

од разлога придавања владару божанског статуса био је управо тај што је он штитио космос од претећег хаоса. Као што је непријатељ био репрезент хаоса, тако је владар оличавао оно добро, божанско.²⁾ Имајући у виду поларност космоса и хаоса, добра и зла, савим је очекивано што су ратови имали верско обележје.

У оквиру политеистичке религије владало је уверење да богови имају територијалну надлежност. Отуда не чуди што је било много потенцијалних центара света, који су тонули и израњали у зависности од судбине појединих народа и њихових богова. Уколико би неки народ био поражен, често се дешавало да освајач разори храм бога чији култ је поштован у том народу, за кога се веровало да штити тај народ. То би био својеврсни знак слабости дотичног бога, „доказ“ да се разорени храм не налази на месту пупка земље.³⁾

Са победом монотеизма значајно је смањен број потенцијалних средишта света. Центар света је од тада лоциран на извориштима трију великих монотеистичких религија. Упркос томе што неки сматрају да су и Мека⁴⁾ и Медина, и Рим и Константинопољ средишта света, преовлађује ипак веровање да је неприкосновени пупак земље Јерусалим.⁵⁾ Наиме, иако је у владарској византијској идеологији владало уверење да се пупак света налази у цркви Свете Софије, месту где се крунише византијски цар, Јерусалим је као место Христовог страдања и васкрсења, и самим тим као духовни центар хришћанства, ипак имао примат.

2) Као пример поистовећивања владара са богом наведимо да је египатски фараон изједначаван са богом Ра. „У религиозно обојеној државној идеологији старог Египта ратови нису вођени да би се регулисали међдржавни конфликти, него да би се потиснуо непријатељ бога. ... Непријатељ Египта није само политичка величина, него као репрезент хаоса има космичку вредност“ (Heinz-Jürgen Förg ; Hermann Scharnagl, *Glaubenskriege : Führer und Verführte*, Echter, Würzburg, 2001, стр. 17-18).

3) Размишљајући о својој горкој судбини у вавилонском ропству, Јевреји су се питали зашто им Јахве није помогао да се одбране од непријатеља, зашто је дозволио да буде разорен његов храм у Јерусалиму. И тада се догађа својеврсна духовна револуција. Јеврејски свештеници долазе на идеју да Јахве није тек пуки племенски бог него једини Бог. Он управља целокупном светском историјом, те се послужио вавилонским царем да казни јеврејски народ који му више није био веран.

4) По исламском предању, Каба је средиште света, пупак земље, јер је Алах почео стварање земље управо од те тачке. Надовезујући се на древну арапску легенду да је Адам подигао Кабу, која је самим тим први храм посвећен Богу, муслимани верују да је храм „у Меки био место Еденског врта, место где је Адам створен“. Кабу су наводно обнављали и изнова подизали Сит, Ноје, Авраам и Исмаил. Њен последњи градитељ је Кусаи ибн Килаб, родоначалник племена Курајшита. Види: Karen Armstrong, *Jerusalem – die Heilige Stadt*, Orbis, München, 1999, стр. 320.

5) Наравно, не треба заборавити да су различите азијске, америчке и афричке цивилизације имале своје центре света. За Индусе пупак света је митска планина Меру или град Бенарес.

Говорећи о центру света не треба заборавити да се тај центар сужава са шире територије на ону најминималнију, на сам пупак земље. Из тог пупка земље заправо зрачи божанска енергија која освећује ширу територију. Јевреји су веровали да су, као изабрани народ, од Бога добили „обећану земљу“. Та земља је самим тим света, али ипак не у истој мери. Док су били у расејању Јевреји нису заборављали на обећану земљу, на Палестину, али су њихове мисли биле окренуте пре свега на Јерусалим, духовни центар Израиља.⁶⁾ У самом Јерусалиму центар се сужава на гору Сион, на којој је саграђен Соломонов храм. Унутар самог храма средиште је просторија у којој се налазила Светиња над светињама.

Занимљиво је да што се више приближавамо центру света, на којем је увек главни храм једне верске заједнице, сужава се број оних који могу да му приђу. Будући да центар света није обично, већ свето место, приближавање њему није нешто безопасно; онај ко није ритуално чист, ко није припремљен за сусрет са божанским, може својом нечистотом да оскрнави свето место или сам да страда. Отуда је приступ средишту света, као и светињи, хијерархијски одређен.

Оно што је речено може се показати на примеру правила која су одређивала приступ јеврејском храму у Јерусалиму. По јеврејском закону, нејевреји су могли да ступе само до предворја Соломоновог храма. За разлику од њих, јеврејским женама био је дозвољен приступ у тзв. женско двориште. Обични мушки верници су могли да улазе у мушко двориште, а свештеници у свештеничко двориште, у којем се налазио жртвеник.⁷⁾ Централни део храма је светилиште, у којем се налазила Светиња над светињама. У ту просторију је могао да ступи искључиво првосвештеник, и то само једном годишње, на празник Јом Кипур.

По јеврејском предању, Соломонов храм је саграђен на најсветијем месту. Гора Сион је заправо гора Морија, на којој је праотац Авраам био спреман да Јахвеу жртвује сина јединца Исаака. Осим тога, предање каже да је стварање света отпочело на гори Сион, да се управо ту налазио рајски врт. На том светом месту не само што је Бог начинио Адама од земље и удахнуо му душу, него

6) Чувен је њихов поздрав „Догодине у Јерусалиму“, који изражава веру да ће пасху опет славити у Јерусалиму, и то у обновљеном Соломоновом храму. Колики значај је придаван повратку у Јерусалим сведоче речи чувеног псалма: „Ако заборавим тебе, Јерусалиме, нека ме заборави десница моја“ (Пс. 136, 5), тј. нека се осуши.

7) Привилегован положај мушкараца огледа се и у рабинској заповести мушкарцима „да се за време јутарње молитве захваљују Богу што их није учинио нејеврејима, робовима или женама“ (Карен Армстронг, *Историја Бога*, Народна књига – Алфа, Београд, 1995, стр. 84).

је ту и покопано Адамово тело. Јевреји верују да је стена на којој је подигнут Соломонов храм пупак земље, „да камен темељац Храма у Јерусалиму представља темељ света“.⁸⁾ Такође постоји веровање да се у пећини испод срушеног Соломоновог храма налази скри-вен Заветни ковчег, у коме су чувају две плоче Божијих заповести добијених на Синајској гори, као и сасуд са маном и процветали Аронов штап (Јевр. 9, 4). Заветни ковчег је наводно пророк Јеремија сакрио пре него што су Вавилоњани освојили Јерусалим и уништили Храм.⁹⁾

Хришћани су преузели јеврејску идеју о Јерусалиму као центру света. Будући да су своју веру везали за Исуса Христа, не чуди што је пупак света са Брда храма пребачен у цркву Христовог гроба.¹⁰⁾ По хришћанском предању, управо се испод крста на Голготи налазила Адамова лобања. Крв Христа, Новог Адама, који је на себе преузео грехе света, сливала се са крста на лобању старог Адама, спирајући прародитељски грех и најављујући спасење палог човечанства. И данас када посећујете цркву Христовог гроба, указаће вам на стену Голготе која се расцепила приликом Христове смрти на крсту, и рећи да се ту налазила Адамова лобања. По локалном предању, приликом Другог Христовог доласка расцепљена стена Голготе ће се не само располутити него и пресећи земљу на пола. Верује се да ширење пукотине најављује да је Апокалипса близу.¹¹⁾

За муслимане Јерусалим је тек трећи град по важности, после Меке и Медине. Упркос томе што су арапска племена Меки

8) Елијаде указује на сличност јеврејског и вавилонског предања. „Храм је био смештен тачно изнад *техома*, јеврејског еквивалента вавилонског *ансу*, праисконских вода пре Стварања.“ Будући да попут *ансу* и *техом* симболише водени хаос и подручје смрти, камен темељац Соломоновог храма „означава тачку пресека и комуникације подземља и земље“ (Mircea Eliade, *Occultism, witchcraft, and cultural fashions*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1976, стр. 27-28). Кроз пупак земље пролази оса која повезује земљу, подземље и небеску сферу.

9) Предање о скривеном Заветном ковчегу постоји и у исламу. Што се тиче Авраамове намере да на месту Брда храма жртвује сина, ислам се не слаже са јудаизмом да је Исаак требало да буде жртвован. У складу са веровањем да Арапи воде порекло од Исмаила, исламска традиција сматра да је у питању био Исмаил а не Исаак. Види: Walter Beltz, *Mitologija Kurana : чежња за рајем*, ГЗХ, Загреб, 1982, стр. 69-70.

10) У средишту храму Вакрсења, наспрам Кувуклије, постављена је камена ваза која наликује на пупак, чиме се симболично тврди да се ради о средиште света. Уосталом, ту камену вазу и именују као „пупак земље“. Види: Нађа Израели, *Света земља : ходочасничка путовања по библијским местима, православни и старозаветни празници*, Мартириа, Београд – Карловац, 2011, стр. 231.

11) Види: Сергеј Путилов, „Пут у Свету земљу под унакрсном палбом“, у: *Небо и земља ће проћи, али моје речи неће: живимо ли у последњим временима?* (приредили: Владимир Димитријевић, Јован Србуљ), Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд, 2006, стр. 547.

приписивали статус средишта света, изгледа да је за самог пророка Мухамеда Јерусалим у почетку имао већи значај. Наиме, све док његово учење Јевреји Медине нису исмејали и одбацили, Мухамед је сматрао да нема суштинских разлика између јудаизма, хришћанства и откривења које је примио посредством архангела Гаврила, те је од својих следбеника тражио да се моле окренути према Јерусалиму, као што и Јевреји чине. Доживљено разочарење због одбацивања подстакло је Мухамеда да обрати пажњу на разлике у веровањима. Мухамедов захтев верницима, 624. г. после Христа, да се клањају окренути ка Меки означава његову јасну свест да је ислам посебна и самосвојна религија. Он тврди да се враћа изворној религији Авраама, коју су Јевреји искварили рабинским усменим законом а хришћани учењем о Светој Тројици. Клањање у смеру Кабе, коју су по исламском предању изградили Авраам и Исмаил, значило је приписивање Каби статуса центра света. Иако је Јерусалим тиме делимично изгубио на значају, није заборављено да је он био прва исламска кибла. Оно што је обезбедило Јерусалиму статус светог града је предање о чувеном Мухамедовом ноћном путовању на крилатом коњу Бараку и успењу са места Најудаљенијег светилишта до Алаховог престола. Успињући се заједно са архангелом Гаврилом лествама до седмог неба, Мухамед је застајао на сваком од небеса и разговарао са одговарајућим библијским пророком. Приспевши на седмо небо, Мухамед је удостојен разговора са самим Алахом. Алах му је признао статус пророка, поверио му Куран, поучио га о правој вери и начину молитве. Самим тим што је Мухамед од Кабе, центра света, пренет до Најудаљенијег светилишта, које се лоцира на Брду храма, место са којег се успео ка Алаху постало је такође свето за муслимане. На њему је саграђен чувени храм Купола на стени, који својим изгледом доминира Јерусалимом. На Брду храма налази се и џамија Ал Акса, која већ самим својим именом сугерише да је простор Брда храма место Најудаљенијег светилишта.¹²⁾

Кључан проблем у међусобном односу трију монотеистичких религија је управо Света земља, пре свега Јерусалим, јер је свака од њих желела да град буде или потпуно њен, или да макар она управља њиме. Током историје, у зависности од околности, мењали су се они који су владали градом. При том би верници других

12) У Курану (17: 1) се додуше само каже да је Мухамед путовао „од свете (месџид ал харама) до најдаље џамије (масџид ал акса)“. Од најранијег времена „света џамија“ се везује за Меку, „а до средине 8. века сматрало се да се најдаља џамија налазила негде у Јерусалиму“. Докази да се она идентификује са Куполом на стени потичу из 12. века. Види: Шила С. Блер и Џонатан М. Блум, „Уметност и архитектура“, у: *Оксфордска историја ислама* (приредио: Џон Л. Еспозито), Слио, Београд, 2002, стр. 277-278.

религија били у најмању руку у подређеном положају. Често се дешавало да света места тих религија буду разарана, омоложавана или присвајана.

По хришћанском предању, Исус Христос је не само распет ван градских зидина, на нечистом месту, него је то место касније затрпано смећем. Царица Јелена се у дубокој старости упутила у Јерусалим, како би открила место Христовог страдања и васкрсења. Након много труда пронашла је 326. тражено место, на коме је цар Константин потом саградио велелепну византијску базилику, која је освештана 335. и која је од тада место догађања чуда силаска Светог огња на Велику суботу.¹³⁾ Халифа Омар је, заузевши Јерусалим, затекао Брдо храма претворено у сметлиште. Након што је очистио место некадашњег Соломоновог храма, ту је саградио цамију, уместо које ће халифа Абд ал Малик 688. направити велелепну Куполу на стени.¹⁴⁾

За владање Јерусалимом, градом мира¹⁵⁾, вођени су многи ратови, који су имали изразит верски карактер. Победници би често, у име Бога, вршили велике покоље иноврног становништва. Најпознатији су свакако крсташки ратови, али било је ратова и између муслимана за Јерусалим, баш као и између хришћана. Поменимо само да је један од узрока Кримског рата био сукоб између православних и римокатоличких верника око првенства богослужења у цркви Христовог гроба.¹⁶⁾

13) По хришћанском предању, Јевреји нису хтели да открију царици Јелени место Христовог страдања, да се не би испунило пророчанство да ће, ако крст на којем је Исус распет доспе у њихов посед, Закон Јевреја бити уништен а хришћани преузети владавину. Да би натерала старца Јуду да открије место Голготе, царица Јелена је наредила да га недељу дана жедног држе у сувом бунару. Када су сазнали да се тражено место налази испод храма посвећеног Венери и Купидону, срушили су пагански храм и пронашли три крста. Дилему који је од њих онај на коме је Исус распет решили су тако што су нађене крстове приносили тешко болесној жени. У додиру са трећим крстом, „она је одмах оздрвила“. Да је управо тај крст онај прави, потврдило је чудо које се непосредно потом догодило. Тужна поворка је туда проносила мртвог младића. Чим је на њега положен крст на којем је Исус распет, умрли младић је оживео. Види: Нађа Израели, *Света земља: ходочасничка путовања по библијским местима, православни и старозаветни празници*, стр. 281. Види такође: Norbert Ohler, „Wo jedes Sandkorn heiliger Boden ist. Die großen Pilgerziele: Jerusalem“, у: *Damals*, 2005, (Sonderheft: Pilgerwege im Mittelalter), стр. 28.

14) Крташи су, заузевши Јерусалим, Куполу на стени претворили у *Templum Domini*, а цамију Ал Акса у *Templum Solomonis*.

15) Као што је познато, реч „салем“ значи мир. Ипак не треба заборавити да је првобитно у имену града „садржано име сиријског бога Салиму (Салем), који је изједначаван са залазећим сунцем или звездом вечерњачом“ (Karen Armstrong, *Jerusalem – die Heilige Stadt*, стр. 6).

16) У сукобу православних и римокатоличких монаха који је у цркви Христовог гроба избио на Велики петак, који се 1846. поклопио за православне и римокатолике, погинуло је четрдесет особа. Види: Сајмон Сибег Монтефјоре, *Јерусалим : биографија*, Eugouin-

Ко год је био у Јерусалиму, осим зрачења светости, осетио је и тензију међу верницима различитих религија. Она је посебно изражена између Јевреја и муслимана, мада се догађа и да се метлама потуку православни и монофизитски монаси. Управо у граду који би требало да буде оличење љубави и мира, много је нетрпељивости и мржње. Ту се води борба не само за сваку кућу унутар старог града него и за сваки делић простора храма који заједнички деле различите хришћанске конфесије.¹⁷⁾

2. СПОР ОКО ЈЕРУСАЛИМА

Чини се да постизање трајног и мирног решења, које би задовољило интересе верника трију великих религија, наликује на проблем квадратуре круга. Наиме, будући да је оно око чега се споре свето, тешко је пронаћи политички компромис. Јерусалим наликује на буре барута, које прети да својом експлозијом уздрма свет. Као што би сваки радикалнији потез у Јерусалиму могао да буде повод за сукоб светских размера, тако и свака промена констелација моћи у свету може да поремети односе у Јерусалиму.

Јевреји чезну да поново изграде Соломонов храм и успоставе древни начин богослужења. Не само што су припремили све што је потребно да до те изградње брзо дође (мермерни камени темељци, тешки по 6,5 тона, уобличени су на прописани начин), него и све оно што је потребно за храмовну службу: одежде за жртвовање су исткане, музички инструменти направљени, они који ће на њима свирати обучени, храмовни новчићи од 1, ½ и 1/4 шекела исковани. И што је најважније, постоје верски фанатици који би да запоседну Брдо храма на којем се налазе две чувене џамије – Купола на стени и Ал Акса. Да би био саграђен Трећи храм, морале би бити срушене те две џамије, што Муслимани ни по коју цену не допуштају. Повод за интифаду ал Акса, 1990, био је управо покушај јеврејских фундаменталиста да продру до Брда храма, а она из 2000. наступила је након што се Шарон попео на Гору храма и ре-

ти, Београд, 2012, стр. 433. Непосредан повод за Кримски рат била је предаја римокатолицима кључева храма Рођења Христовог у Витлејему. Турске власти су то учиниле под притиском Француза, што је изазвало револт Русије, која је штитила права православних.

17) Данас има шест хришћанских конфесија које деле храм Гроба Господњег. Некада их је било више, али се тај број смањио, будући да маронитска, грузијска и српска црква у XVI веку нису могле да плате тражени износ турској власти за даљи удео у њој. Током историје, зависно од политичких околности, мењало се право на управљањем светим местима (*predominium*). Од 1852. до данас православни Грци имају право управљања најсветијим местима унутар храма Гроба Господњег.

као да је то јеврејско свето место.¹⁸⁾ Муслимани су толико неповерљиви према Јеврејима да не дозвољавају никакав прилаз, чак ни да се врше археолошка ископавања испод Куполе на стени и Ал Аксе. Јеврејима та забрана тешко пада, будући да верују да би управо ту могао да се налази Заветни ковчег.

Што се тиче хришћана, став према овом сукобу око Брда храма није јединствен. Док поједине протестантске верске заједнице, дубоко укоренење у старозаветну традицију, не крију наклоност према Јеврејима¹⁹⁾, те чак покушавају да укрштањем раса допринесу стварању црвене јунице, која би требало да буде жртвована приликом освећења будућег Храма²⁰⁾, православни су више него резервисани према идеји изградње Трећег храма. За разлику од протестаната, који оптимистички очекују да ће изградња Соломоновог храма претходити конверзији Јевреја у хришћанство и успостављању хиљадугодишњег царства Христа на земљи²¹⁾, православни верују да ће то био знак предстојећег доласка Антихриста.

18) Ултрасекларни јудаисти заговарају рушење исламских цамија на Брду храма. Они сматрају да би убрзали доласак Месије, уколико би рушењем цамија створили простор за изградњу Трећег храма. Неки од њих сматрају да би муслимани требало да дозволе да се цамије расклопе на саставне делове и понове саграде у Меки.

19) Енглески пуританци су, жудећи за верском слободом, „сматрали да их прогања англиканска власт, па су одлучили да се преселе у Нови свет“. Библијска прича о Изласку била им је веома привлачна, јер је „деловала као буквално пророчанство њиховог личног подухвата. Енглеска је била њихов Египат, прекоокеанско путовање боравак у пустињи, а на крају су стигли у Обећану земљу коју су назвали Нови Ханан“ (Карен Армстронг, *Библија: биографија*, Лагуна, Београд, 2010, стр. 181). Имајући у виду да су протестантски досељеници неговали утопијску визију стварања новог Израела на америчком тлу, не чуди што многи Американци себе и даље сматрају изабраним народом. Додуше, помажући јеврејске фундаменталисте у настојању да заузму целокупну територију Обећане земље и изграде Трећи храм, хришћански ционисти то виде пре свега као предуслов за Други доласак Христа. Иако прихватају материјалну и политичку помоћ хришћанских циониста, јеврејски ционисти ипак зазиру од њих, увиђајући да ови настоје да их преведу у хришћанство. О оном што повезује и раздваја јеврејске и хришћанске ционисте, види: Маја Вранић-Митрић, *Хришћански ционизам – политика Апокалипсе*, ФПН, Београд, 2012, стр. 56-60.

20) Сходно јеврејским ритуалним правилима, крвљу црвене јунице испрскан би био новоизграђени Соломонов храм, након чега би њено тело било потпуно спаљено. Пепео би био сипан у воду, којом би били испрскани сви верници. Тим централним обредом прочишћења најављена би била месијанска будућност. Будући да јуница мора бити стара бар две године и да све њене длаке морају бити црвене боје, потребно је прибећи укрштању и генетском инжењерингу, како би се испунило тражени услов. Да то није ни мало лако, сведочи податак да је од Мојсијевог времена па све до Другог храма жртвовано само девет црвених јуница.

21) О есхатолошким учењима различитих конфесија, као и о сакралној и есхатолошкој геополитици види: Владан Станковић, „Верски идентитет – угао геополитичке есхатологије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2012, стр. 226-233. Приметимо ипак да Станковић превиђа да је православљу, за разлику од протестантских верских заједница, страна представа о хиљадугодишњем царству Христа на земљи. Наиме, идеја хилијазма је осуђена на Другом васељенском сабору 381. као јерес. О православном есхатолошком учењу види: *Апокалипса – тумачење Откривења*

Све три велике монотеистичке религије очекују долазак Месије. Међутим, њихове представе о личности Месије се веома разликују. Док хришћани верују да је Месија већ пре два миленијума долазио на земљу, Јевреји то не признају и чекају да се он најзад појави. Сукоб између Јевреја и хришћана је управо око Месије, јер већина Јевреја сматра да Исус Назарећанин није био Христос, тј. да је лажни месија. Ма колико то било увредљиво за хришћане, ништа мање није увредљиво за Јевреје хришћанска представа да ће јеврејски месија бити заправо Антихрист. По православној светоотачкој традицији, Антихрист ће се родити из племена Дан, и након што као наводно велики хуманиста заведе свет, зацариће се управо у новоизграђеном Соломоновом храму. Јеврејски месија је за хришћане лажни месија који ће завести свет, али који ће након три ипо године бити бачен у паклени огањ са свима онима који су се одрекли Христа и примивши жиг звери приклонили се Антихристу. Упознати са светоотачким описима тог изузетно тешког времена пре Другог Христовог доласка, када онај ко не прими жиг звери неће моћи да преживи у насељним местима, многи православни верници са стрепњом чекају то време, надајући се да ће имати довољно духовне снаге да оделе хипнотичкој моћи Антихриста.

Што се тиче муслимана, они очекују да ће се на крају времена појавити Махди, који ће казнити све невернике и успоставити благостање на земљи. У шиитској верзији Месија је заправо Скривени имам, око чијег се лика споре различите шиитске секте.²²⁾ Ни муслимани наравно не очекују да ће се Месија појавити из јеврејске средине. Иако је за већину муслимана готово саморазумљиво да ће Махди бити исламске вероисповести, током историје било је и оних који су сматрали да ће се Исус појавити као Месија. Било је пучких представа, које су израз жеље за престанком крвавих верских ратова, да ће се на крају времена доћи до измирења ислама и хришћанства. По једној легенди, на месту Куполе на стени биће „постављена судачка столица Аллахова, а Исус и Мојсије ће иступити из спиле са својим верницима те ће пресуђивати и судити“. Будући да је легенда исламска, Мухамеду ипак припада највиша част: „Мухаммед ће тада испитати и самог Исуса је ли правилно

Јовановог (приредио Јован Србуљ), Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд, 2005. У наведеној књизи налази се критика неохилијазма: Архиепископ Аверкије (Таушев), „О неохилијазму“, стр. 219-221.

22) О месијанској идеји код шиита, као и о разлици у погледу личности Скривеног имама код исмаилита и дуодецималних шиита, види: Зоран Кинђић, „Шиитско учење о Скривеном имаму“, *Свеске*, бр. 90, децембар 2008.

судио, и као знак помирења са њим (тј. јединства кршћанства и ислама) оженити га властитом сестром.²³⁾

Што се тиче односа између два месијанска лика, Махдија и Исуса Христа, исламско предање није јединствено. У неким есхатолошким верзијама не говори се о Исусу, у неким се Махди поистовећује са Исусом, у неким је Исус Махдијев помоћник.²⁴⁾ Преовлађујућа је представа о два есхатолошка боја. У првом боју Исус ће, након што се спусти са неба у Јерусалим или Дамаск, поразили Даџала и успоставити царство мира, правде и једнакости. У овом рајском стању, које наликује на веровање о хиљадугодишњем царству Христа на земљи (Отк. 20), више неће бити узајамног угрожавања, јер ће доћи до свеопштег помирења између свеколиког бивствујућег, које је најавио још пророк Исаија (Ис. 11, 6-8). Међутим, у рај неће моћи да уђу они који нису праведни и правоверни, који пред Исусом нису исповедили исламску веру. По исламском предању, Исус ће се приликом свог другог доласка показати као прави муслиман – на симболичан начин ће сломити крст, убити свињу, отићи на ходочашће у Меку, као имам предводити вернике у молитви. Након што образложи да су јудаизам и хришћанство заправо изобличили изворно исламско учење, немуслимане ће ставити пред избор или да прихвате ислам или да буду уништени. На парадоксалан начин, управо би Исус допринео нестанку хришћанства и свеопштој владавини ислама.²⁵⁾ Али и тада би Махди ипак у месијанском погледу био важнији, јер је њему намењена улога победника у другом, коначном и пресудном есхатолошком боју, који би наступио након што Гог и Магог, силе хаоса, угрозе рајско стање успостављено владавином ислама.

Колико се у Јерусалиму, додуше из опреза, води рачуна и о предањима других религија, показује чињеница да су Златна вра-

23) Walter Beltz, *Mitologija Kurana: чежња за рајем*, стр. 72. Занимљиво је да „у дамаској џамији Омејада имам сваки дан ставља нови ћилим пред врата минарета Исе ибн Маријам (Исуса, сина Маријиног)“. Локални муслимани верују да је управо то место где ће се Исус спустити с небеса, након чега ће у страшној бици усмртити Антихриста (Даџала) и успоставити владавину ислама. Види: Сергеј Путилов, „Пут у Свету земљу под унакрсном паљбом“, стр. 600.

24) Ибн Халдун тврди да се пророку Мухамеду приписују супротне тврдње. По неким је он рекао: „Нема Махдија осим Исуса, сина Маријиног“, по другима Исус се уопште не помиње у том контексту: „Ко не верује у Махдија, неверник је, ко не верује у Даџала, лажов је“ (Heribert Busse, „Messianismus und Eshatologie im Islam“, у зборнику: Messias (приредили: Ernst Dassmann – Günter Stemberger), *Jahrbuch für Biblische Theologie*, Bd. 8 (1993), стр. 275-276).

25) У једној од исламских легенди каже се да је пророк Мухамед рекао да је „он, Мухамед, почетак, а Исус крај заједнице“. Те речи неодолјиво подсећају на одређење Христа као алфе и омеге у Отк. 1, 8. О различитим верзијама односа Исуса и Махдија види: Исто, стр. 280-283.

та, која воде на Елеонску гору и кроз коју је Исус Христос, праћен одушевљеном масом, ушао у Јерусалим, зазидана. Чувши за јеврејско предање да ће у последња времена Месија проћи кроз њих и успоставити јудејско месијанско царство, Османлије су 1536, да би спречили да се то догоди, камењем зазидали врата. Да би сачували своју власт над јеврејским и хришћанским становништвом, сматрали су да је најпааметније онемогућити пролаз евентуалном јеврејском пророку. Што се тиче Јевреја и хришћана, они наравно сматрају да пука физичка препрека неће спречити Месију да уђе у Јерусалим.

Сукоб око Јерусалима тешко је решив, јер све три велике светске религије сматрају да, самим тим што су оне једино истините, он припада искључиво или првенствено њима. Док Јевреји сматрају да су они изабрани народ, да је Христос лажни Месија, а ислам почива на искривљеном библијском учењу²⁶⁾, хришћани верују да је јеврејски народ самим чином непризнавања Исуса за Месију изгубио статус изабраног народа. Хришћани су у властитим очима заправо Нови Израил. Што се тиче хришћанског разумевања ислама, преовладава уверење да је ислам религија која је духовно инфериорна у односу на хришћанство, која негује грубе чулне представе о рају. Исламу се замера склоност ка насиљу, непоштовање људских права, бигамија, фанатизам, тероризам. Током средњег века многи хришћани су сматрали да је Мухамед лажни пророк, штавише изједначавали су га са Антихристом и смештали га чак у пакао. Ислам је схватан као „претходница Антихриста“, припремна фаза за појаву Сатане.²⁷⁾ Не само војне успехе ислама него и саму појаву ислама тумачили су као казну за властиту грешност. Ислам је, по њима, био бич Божији, средство кажњавања хришћана, али никако религија која би могла бити духовна алтернатива хришћанству.

26) Надовезујући се на јеврејску оптужбу хришћанства за идолопоклонство и одустајање од монотеизма, Мајмонид аргумент да је Исус Назарећанин лажни Месија налази у тумачењима древних пророка. Сви они су најављивали да ће Месија бити избавитељ Израела, да ће сабрати прогнане, а Исус је допринео уништењу и расејању Јевреја, кварењу Торе и пометњи многих који су га славили као Бога. Самим тим, не може бити Месија, тј. Христос. Што се тиче Мухамеда, јеврејски рабини су му оспоравали божанско надахнуће. Неки су тврдили да је био поседнут, неки да је смишљено обмањивао људе стварајући синкретистичку религију, која је за циљ имала постизање политичке моћи. Разлог због којег је Бог допустио да се појаве Исус и Мухамед Мајмонид види у томе што ће они поравнати пут за краља-месију и припремити цео свет за прихватање Торе. Види: Gianfranco Miletto, „Der jüdische Blick auf andere Religionen“, у: *Die Weltreligionen und wie sie sich gegenseitig sehen* (приредио: Udo Tworuschka), Primus, Darmstadt, 2008, стр. 70, 79-80.

27) Види: Ендрју Лаут, *Свети Јован Дамаскин: традиција и оригиналност у византинској теологији*, Мартириа, Београд – Карловац, 2010, стр. 119. О међусобним предрасудама хришћана и муслимана види: Џејн И. Смит, „Ислам и хришћанство“, стр. 333-348.

Исламски верници верују да су супериорни у односу на друге две монотеистичке религије. По њима, Мухамед је последњи и највиши од свих претходних пророка. За разлику од незнабожаца, које треба на силу превести у ислам или истребити, Јевреји и хришћани се толеришу као верници Књиге. Додуше, они морају бити у подређеном положају. Хришћанству се замера да не проповеда чист монотеизам, да је својим учењем о Светој Тројници и веровањем да је Исус Христос богочовек искривио изворно учење. Понавља се јеврејска оптужба да је клањање крсту и поштовање икона облик идолопоклонства.²⁸⁾

На основу оног што је речено о суштинском значају Јерусалима за све три монотеистичке религије, као и о њиховом међусобном односу, није тешко закључити колико је тешко наћи неко решење које би било праведно, а самим тим и дугорочно. Будући да верују да су истина и правда на њиховој страни, све три велике монотеистичке религије нису склоне компромису, а поготово то важи за Јевреје и Палестинце исламске вере.

За оне који би да се што дуже задржи *status quo*, тренутно политичко стање и није толико лоше, јер свачији интереси су делимично задовољени. Хришћани, осим других важних богомоља, поседују свој пупак света – цркву Христовог гроба.²⁹⁾ Хришћанским верницима из целог света дозвољено је да долазе на ходочашће, што у прошлости често није био случај. Муслимани, иако је Источни Јерусалим под израелском окупацијом, ипак контролишу место које је за њих најважније – Брдо храма. Јевреји додуше не поседују Брдо храма, њихово најсветије место, али ипак су после два миленијума расејања добили своју државу и управљају целим Јерусалимом. Они могу да се моле пред Западним зидом (Зидом плача), који као остатак потпорног зида подсећа на некадашњи величанствени Иродов храм.³⁰⁾

28) По исламској легенди, Махди ће наводно пре краја света у једној пећини код Антиохије наћи „скривени ковчег завета, у којем се чувају Тора и Јеванђеље“. Проналазак изворних, неискривљених списа Старог и Новог завета допринеће да немуслимански схвате да су и Мојсије и Исус заправо проповедници ислама. Тај проналазак ће омогућити да „синагога и црква ишчезну и растворе се у исламу“ (Heribert Busse, „Messianismus und Eshatologie im Islam“, стр. 289).

29) Додуше, у њој влада напетост око распореда богослужења и простора који припада одређеним конфесијама. Главна места (Кувуклија, Голгота) припадају православним, а монофизити су други по рангу. Занимљиво је да верници различитих конфесија нису тихи док други врше богослужења. Таквим понашањем показују какав став имају према другим хришћанским конфесијама.

30) Након победе у рату 1967. и освајања источног Јерусалима, Јевреји су срушили Магребску четврт и тако омогућили несметан приступ Западном зиду. Уместо скучене уличице дуге 2,7 м, јеврејски верници сада имају довољно места за несметану молитву пред Зидом плача.

Свако би, наравно, желео више. Хришћани се жале што су изложени јеврејском и муслиманском насиљу. Смита им што секуларизоване западне земље, руковођене својим економским и политичким интересима, не воде довољно рачуна о њима, мада би као војне велесиле свакако могле. Због притиска којем су изложени, Палестинци хришћанске вере се све више иселавају, тако да њихов проценат становништва у Светој земљи непрекидно опада.³¹⁾ Муслимани би желели да Источни Јерусалим припадне њима и да буде главни град Палестинске државе. Јевреји, верујући да им је од Бога обећана, желе целу Свету земљу, а поготово Брдо храма, на коме би да поново саграде свој Храм.

Верници све три религије верују да је правда на њиховој страни. Антрополошка константа је да људи олако себи приписују позицију добра, а противницима позицију зла. Ако је противник оличење зла, ако је Бог на нашој страни, онда следи да су не само дозвољена него и оправдана насилна средства према противнику. Рат тада постаје не само право него и дужност. Рат у служби одбране или ширења истините вере поприма карактер светог рата. Учествовање у њему постаје обавеза верника. Онај ко у њему погине постаје мученик за веру, што му обезбеђује боравак у рају. Позивајући на крсташки рат против ислама, да би се ослободила Света земља, папе Урбан II је учесницима крсташког рата обећао опраштање свих грехова. У исламу ономе ко погине у светом рату обезбеђен је боравак у рају, месту пуног чулног задовољстава, где мученик ужива са хуријама.

Додуше, око решења израелско-палестинског спора већ годинама се воде преговори. Предлажу се различити модели поделе не само територије Свете земље него и Јерусалима. Након више израелско-арапских ратова и интифада, након много проливане крви, у оквиру политике „територије за мир“ Израел је створио услове за стварање Палестинске државе, уклонивши јеврејска насеља из Газе и са Западне обале. Као што је то за многе Јевреје неприхватљиво, будући да се наводно препуштањем делова од Бога дароване земље чини смртни грех³²⁾, тако је Палестинцима недовољно. Они желе да Источни Јерусалим и Стари град припадне

31) Пре него што је 1993. у Норвешкој потписан споразум да Витлејем буде у оквиру Палестинске аутономије, Арапи хришћани су чинили 60% становништва, а данас их има мање од 30%. Под притиском како исламиста тако и Израела, многи Арапи хришћани су принуђени да емигрирају. Они који се не одлуче да напусте Газу, прихватају ислам. Поготово је тешко за православне палестинске вернике у Израелу. Неки од њих, не желећи да пређу у ислам, ипак из економских разлога прелазе у римокатоличку веру, будући да им она обезбеђује станове и сл.

32) За разлику од секуларних циониста, који су, стварајући своју државу, „покушавали да присвоје земљу прагматичном дипломатијом, обрађивањем земље или борбом за њу“, религиозни ционисти сматрају да је освајање сваке стопе Палестине верска дужност. Буквално тумачећи библијске текстове, они тврде да уколико „Јевреји не запоседну чи-

њима, да они имају суверенитет над тим територијама, а не само да управљају Брдом храма. За многе муслимане одрећи се Ел Кудса (светог града) значило би издати своју веру.

Један од понуђених планова је да површина Брда храма припадне Палестинцима, док би подземни тунели и цистерна испод Храма, а самим тим и Камен темељац, припали Израелу. Иако се то чини као могуће компромисно решење, мали су изгледи да ће до њега доћи. Радикалне снаге унутар обе супротстављене стране би такав договор сматрале за издају. А издаја се кажњава смрћу. Управо због покушаја преговора и спремности на компромис египатског председника Анвара ел Садата и израелског премијера Лицака Рабина су убили њихови сународници.³³⁾ Након ескалације насиља и јачање Ликуда и Хамаса тешко се може очекивати било какво мирно решење.

Они који показују спремност на договор изложени су непријатељству екстремиста. Чини се да је најсигурније остати унутар своје заједнице и ништа не ризиковати. Тешко би се могло говорити о праву на слободу вероисповести међу сукобљеним странама. Чак ни на секуларизованом Западу, који је прокламовао идеју да је исповедање вере приватна ствар, конверзија није сасвим једноставна, јер постоји опасност осуде околине. Најдрастичније последице свакако прете муслиману који би да напусти исламску веру, јер је за тај чин предвиђена смртна казна. Хришћанске сународнике Палестинци исламске вере сумњиче за колаборацију са непријатељем и од њих узимају порез за вођење рата.

Иако у оквиру јеврејског народа постоји много секуларних Јевреја, на њих се гледа са подозрењем, поготово у Јерусалиму, у којем преовлађују јеврејски фундаменталисти. Замера им се што су склони политичким компромисима, што нису спремни да се боре да територија читаве обећане земље припадне Јеврејима. Но оно што највише ужасава јеврејске фундаменталисте свакако је појава тзв. месијанских Јевреја, који иако поштују Тору и јеврејске обичаје признају Исуса за Месију.³⁴⁾ За њих је то горе него атеизам, јер се тиме наводно изнутра подрива јеврејска вера. Што се тиче хришћана, они у појави месијанских Јевреја виде предзнак испуње-

таву земљу Израела, управо онако како је одређено у Библији, неће бити Искупљења“ (Карен Армстронг, *Библија: биографија*, стр. 216-217).

33) Јеврејски верски фанатик Игал Амир, који је 1995. убио Рабина, на суђењу свој поступак је правдао осветом не само због наводне издаје националних интереса него и због Рабиновог огрешење о Бога. „Сам Бог ми је дао налог“, рекао је Амир. Види: Клаус Кинцлер, *Верски фундаментализам*, Слио, Београд, 2002, стр. 101.

34) Процењује се да у Израелу има око десет хиљада месијанских Јевреја, док их је у свету око милион, тако да би сваки петнаести Јевреј веровао у Христа.

ња древног пророчанства да ће многи Јевреји у последња времена признати Исуса за Христа.

Иако већина Јевреја жарко жели да буде изграђен Трећи храм, постоје различита мишљења како се понашати да би се то догодило. Неки сматрају да стрпљиво треба чекати да се испуни Божији план, док други сматрају да је неопходно активно делати да би се поспешило долазак Месије. Дилема је да ли чекати да Бог пошаље Месију, који ће успоставити месијанско доба јеврејске доминације светом, или убрзати долазак Месије тиме што би се „очистио“ терен за изградњу Трећег храма, у који би се опет уселила Слава Господња. Они опрезнију упозоравају да се месијанска идеја у више наврата обила о главу јеврејском народу, да су управо због неуспешног устанка самозваног месије Симона бар Кохбе (Син звезде) у II веку протерани из Свете земље, да је олако поверење у тобожњег месију Шабатаја Цвија донело велико разочарање.³⁵⁾ Они с правом опомињу да би угрожавање муслиманских џамија на Брду храма могло проузроковати не само локалне немире него и рат са читавим муслиманским светом, услед чега би био угрожен и сам опстанак државе Израела³⁶⁾. Препорука да се избегава одлазак на Брдо храма није само политичке природе. Многи рабини опомињу сународнике да је опасно ићи на Брдо храма, јер се, будући да се не зна сасвим тачно локација светилишта Другог храма, случајно може оскрнавити место Светиње над светињама, што би био велики грех.

3. ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋЕ РЕШЕЊЕ СПОРА?

Размишљајући о перспективама сукоба и о могућем решењу, ваљало би схватити да решење не може бити политичке него духовне природе, будући да је у основи сукоба религијски спор. Оно што је физичке природе углавном не може бити посед више њих, али оно што је духовне природе сви могу поседовати, уколико су довољно духовни. Прави предмет чежње верника све три религије требало би да буде Небески Јерусалим. До њега се не доспева пу-

35) Види: Зоран Кинђић, „Месијанска идеја у нововековном јудаизму“, *Филозофија и друштво*, бр. 01/2009, као и: Gerschom Schollem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, Schocken Books, New York, 1971.

36) За разлику од оних који позивају на опрез и реалистичну процену међународне ситуације, има екстремиста који верују, ослањајући се на кабалистичко начело да „овоземалски догађаји утичу на божанство“, да ће „излагањем опасности од општег рата са целим муслиманским светом 'приморати' Бога да пошаље месију да спасе Израил“ (Карен Армстронг, Библија: *биографија*, стр. 218).

ким боравком у земаљском Јерусалиму, него напорним подвигом преображаја властите пале природе.

Постоји веровање да само свето место утиче на интензитет молитве. Уколико смо на месту средишта света, потенцијално бисмо били најближе Богу. Онај ко је осетио натприродну енергију Јерусалима мање је склон да се подсмехне одушевљењу средњовековних ходочасника. Истакавши да је Јерусалим пупак земље, да ће се над Јерусалимом отворити врата небеса, један арапски географ из X века је тврдио: „Једна молитва у Јерусалиму је боља него хиљаду молитава на другом месту. Бог опрашта ономе ко је дошао у Јерусалим; он се ослобађа од својих грехова. Ко је посетио Јерусалим тај ће ући у рај.“³⁷⁾ Слично уверење гајили су и многи хришћани, поготово због римокатоличке праксе давања индулгенције онима који посећују света места и прилозима помажу изградњу храмова. Римокатоличка црква је чак, ослањајући се на учење о чистишту, прописала колико дана опроштаја носи посета одређеном светом месту.

Међутим, иако нема сумње да свето место може да поспеши нечије духовно стремљење, то се не догађа нужно и аутоматски. Они који нису довољно духовно спремни не могу да приме благодатну енергију која их окружује. Бог допушта демонским силама да искушавају ходочаснике, тако да неки постану гори него што су били пре него што су посетили Јерусалим.³⁸⁾ Ипак, будући да је свако одговоран за своје духовно стање и одлуку да оде на ходочашће, свакоме би требало омогућити да слободно и безбедно посећује Јерусалим и Свету земљу.

Што се тиче Јевреја, који су развили учење да је и њихов Бог након разарања храма са њима отишао у изгнанство, те је стога потребно да му поново изграде храм у којем би пребивао³⁹⁾, треба подсетити да се све дешава по Божијем плану, који обичан смртник не може до краја разумети. Бог је свеприсутан, његова божанска енергија прожима и земљу и небеса, па чак и пакао, те му није потребно неко посебно место у којем би пребивао. Уосталом, и пре

37) Сергеј Путилов, „Пут у Свету земљу под унакрсном паљбом“, стр. 567.

38) Занимљиво је да су неки хришћански светитељи били против одласка на ходочашће у Свету земљу. Они су тврдили да за тим нема потребе, поготово што се тиче монаха, јер је небо отворено у истој мери изнад сваког предела земље. Види: Norbert Ohler, „Wo jedes Sandkorn heiliger Boden ist. Die großen Pilgerziele: Jerusalem“, стр. 29.

39) Надовезујући се на рабински мотив „Бога бескућника“, један талмудист из XVIII века изражава осећање многих Јевреја: „Ако немамо Јерусалим ... зашто бисмо живели? ... Сишли смо из живота у смрт. А обрнуто је истина. Када Господ врати Сион, вратићемо се из смрти у живот“ (Mircea Eliade, *Occultism, witchcraft, and cultural fashions*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1976, стр. 29).

него што су Јевреји поробљени и протерани, дешавало се да Слава Господња, због греха јеврејског народа, напусти Храм. Али она никада не напушта оне који су верни Богу.⁴⁰⁾

Место у којем Бог највише воли да пребива је људско срце. Но да би се он тамо уселио, неопходно је да се оно очисти од страсти и зла. Требало би сетити се Христове поруке да је Царство Божије потенцијално у нама, те се потрудити да се преобразимо и досегнемо Небески Јерусалим. Што се тиче земаљског Јерусалима, да би он неком народу или религији припао, требало би да се Божија наклоност заслужи постизањем високог нивоа моралности и духовности.

Имајући то у виду, верници све три религије, уколико желе да им припадну света места, требало би да заслуже Божију наклоност властитим богоугодним животима. Да пуко поседовање светог места не мора да користи, показује пример крсташа који су освојили Јерусалим. Један од разлога које је 1095. папа Урбан II навео за покретање крсташког рата било је онемогућавање муслимана хришћанским ходочасницима да присуствују чуду силаска Благодатног огња, које се догађа на Велику суботу у храму Гроба Господњег. Приликом освајања Јерусалима 1099. крсташа су починили стравичан покољ исламског и јеврејског становништва.⁴¹⁾ Мада су крсташа веровали да чине богоугодно дело, то се очито није допало Богу, те је наредне године изостао силазак Благодатног огња. Римокатолички свештеници, који нису дозволили православним монасима да учествују у служби силаска Светог огња, били су очајни због изостанка чуда. Схватили су да се то догодило због злочина који су починили крсташа, те су наредили да се сви исповеде. Тек након дуготрајне исповести, док је падала ноћ, Свети огањ се спустио на место Христовог гроба. Али наредне године, 20. априла 1101, Свети огањ се први пут не појављује. Следећег јутра очајни римокатолички свештеници и верници одлазе у процесују ка некадашњој цамији Купола на стени, коју су крсташа претворили у Храм Господњи. Грци и Сиријци, који су остали у цркви Гроба Господњег, узносе жарке молитве Богу и убрзо се Свети огањ спу-

40) Као што је Слава Господња пратила јеврејски народ током егзодуса из Египта, тако се она, након што је напустила Соломонов храм који је оскрнављен многобоштвом, обрела међу пакајаним изгнаницима у Вавилону. Види: Karen Armstrong, *Jerusalem – die Heilige Stadt*, стр. 130-131.

41) Занимљиво је да се, пишући о покољу у Соломоновом храму, један хроничар, који је био римокатолички свештеник, не ужасава, него напротив ликује. Он западноевропским читаоцима каже „да су у Соломоновом храму и његовом предворју наши људи јахали у крви која им је досезала до колена и до узда. Заиста, био је то праведан и диван Божији суд да се ово место напуни крвљу неверника“ (Харис К. Скарлакидис, *Свети огањ: Чудо на Христовом гробу на дан Велике суботе*, Елеа, Атина, 2011, стр. 109).

шта. Имајући у виду економски значај чуда силаска Светог огња, који је привлачио бројне ходочаснике, јерусалимски владар Бодуен I је опозвао раније одлуке и вратио православним искључиво право на службу силаска Благодатног огња, што траје и до данас.⁴²⁾

Идеално решење за сукоб око Јерусалима било би духовно. Верници различитих религија би требало да поштују верске слободе других, па и њихово право да буду у заблуди. Властита религија се не сме наметати силом. Уосталом, најбољи резултати у мисионарењу постижу се када мисионар зрачи светошћу. Уколико би верници све три велике монотеистичке религије заиста били одани Богу, уколико би имали Бога у својим срцима, не би било непремостивих препрека. Наиме, онај чије је срце испуњено божанском енергијом не може никога да мрзи. Штавише, он тада воли и непријатеља као самог себе.⁴³⁾

Нажалост, тешко је очекивати да ће се, осим у изразитој мањини праведника, догодити неопходан духовни преображај, који би омогућио мирно решење спора. Пре се може очекивати да ће се остварити планови владара из сенке, који би да успоставе потпуну контролу света након Трећег светског рата, који би се, по неким предвиђањима, водио између хришћана и муслимана.⁴⁴⁾ Након овог

42) По православном веровању, уколико би изостао силазак Благодатног огња на Велику суботу, то би био знак краја света. Јермени пак сматрају да би тада на њих прешло право да врше службу силаска Светог огња. Занимљиво је да римокатолици више не поштују ово чудо. Наиме, држећи се става о непогрешивости папе у теолошким питањима, они се повинују одлуци папе Григорија IX, који је посебним декретом 1238. оспорио истинитост чуда и забранио римокатоличким свештеницима да присуствују служби.

43) На основу личног опита Св. Силуан Атонски је, испуњен благодаћу Светог Духа, искусио божанску љубав према свеколиком бивствујућем и увидео космички значај љубави према непријатељу. Указавши „да се зло побеђује добрим“, да „победа силом никад није трајна“, он наглашава: „Када, пак, на земљи сасвим ишчезне љубав према непријатељима, свет ће пропасти у огњу свеопштег раздора и мржње“ (Архимандрит Софроније, *Старац Силуан*, Манастир Хиландар, 1998, стр. 200-201).

44) Позивајући се на утицајну Хантингтонову књигу *Сукоб цивилизација*, Авијуцки се слаже да је „религиозни критеријум од кључног значаја“ у дефиницији цивилизација и предвиђању будућих сукоба. Као што се велики број сукоба у прошлости „одвијао између народа који припадају различитим цивилизацијама“ (Вјечеслав Авијуцки, *Континенталне геополитике*, Слио, Београд, 2009, стр. 249), тако се то може очекивати и у будућности. Ипак, остаје дилема какви ће се савези формирати у будућем сукобу. Неки од теоретичара којима је блиска сакрална геополитика сматрају да нам предстоји сукоб између циониста и осталих. Док нема сумње ко би сачињавао ционистички блок – САД, Велика Британија са земљама Комонвелта, Израел, НАТО, међународне организације које су под контролом тајних друштава, нема потпуне сагласности у погледу будућег противника. По Бжежинском, идеологу глобалне супремације САД, најопаснији противник био би „велика коалиција Кине, Русије, можда Ирана, једна ’антихегемонистичка’ коалиција која не би била направљена на основу идеологије, већ због заједничке муке“ (Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 55). Ослањајући се на гледишта Дејана Лучића и Александра Дугина, Татјана Грачова сматра да је битнија национално-финансијска од верске одреднице у покушају владара из

страшног рата људи би заузели негативан став и према хришћанству и према исламу, уверени да су ове две религије криве за све невоље. Разочарани у постојеће религије, пожелели би алтернативну синкретистичку религију мира, као и великог хуманисту и миротворца. По светоотачким пророчанствима, тај тобожњи миротворац био би Антихрист.

Шта обичан човек, било које вере, може чинити у ситуацији када смо подвргнути владавини безличног система? Медији су под контролом светских моћника, пропагандна машинерија је изузетно јака, демократске слободе се сужавају, камере нас снимају, прислушкивање је из дана у дан све израженије. С правом се може рећи да живимо у свету меког тоталитаризма. Будући да је неки значајнији политички отпор готово немогућ, једино нам остаје духовни отпор. Преостаје нам да се упустимо у духовну борбу за очишћење властитог срца, што никако није безначајно. Наиме, од нас зависи да ли ће се и када Антихрист појавити. Уколико зло у свету превлада, уколико прекорачи критичан ниво, биће створени услови за његов долазак. Библијска пророчанства су најавила његов долазак, али нико не зна када ће се то тачно догодити.⁴⁵⁾ На нама је да властитом духовном борбом, напором да уз Божију помоћ савладамо зло у себи, његов долазак одложимо. То ћемо успети ако у властитом срцу саградимо храм Господњи. Чак и ако је земаљски Јерусалим заиста духовни центар света, пупак земље, у свакоме од нас је такође потенцијално духовно средиште које може да настањује Бог.

ЛИТЕРАТУРА

- Авијуцки, Вјечеслав, *Континенталне геополитике*, Слио, Београд, 2009.
- Апокалипса – тумачење Откривења Јовановог* (приредио Јован Србуљ), Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд, 2005.
- Армстронг, Карен, *Историја Бога*, Народна књига – Алфа, Београд, 1995.
- Armstrong, Karen, *Jerusalem – die Heilige Stadt*, Orbis, München, 1999.
- Армстронг, Карен, *Библија : биографија*, Лагуна, Београд, 2010.
- Beltz, Walter, *Mitologija Kurana : чежња за рајем*, ГЗХ, Загреб, 1982.
- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.

сенке да овладају светом. Види: Татјана Грачова, *Света Русија против Хазарије*, Света Русија, Београд, 2009.

45) Најављујући страшне невоље које ће претходити његовом другом доласку, Исусу Христос каже: „А о дану томе или часу нико не зна, ни анђели на небу, ни Син, до једино Отац“ (Мк. 13, 32).

- Блер, Шила С. и Блум, Џонатан М., „Уметност и архитектура“, у: *Оксфордска историја ислама* (приредио: Џон Л. Еспозито), Слио, Београд, 2002.
- Busse, Heribert, „Messianismus und Eshatologie im Islam“, у зборнику: *Messias* (приредили: Ernst Dassmann – Günter Stemberger), *Jahrbuch für Biblische Theologie*, Bd. 8 (1993).
- Вранић-Митрић, Маја, *Хришћански ционизам – политика Апокалипсе*, ФПН, Београд, 2012.
- Грачова, Татјана, *Света Русија против Хазарије*, Света Русија, Београд, 2009.
- Eliade, Mircea, *Occultism, witchcraft, and cultural fashions*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1976.
- Елијаде, Мирча, *Свето и профано*, Алнари, Београд – Табернакл, Лаћарак, 2004.
- Израели, Нађа, *Света земља: ходочасничка путовања по библијским местима, православни и старозаветни празници*, Мартириа, Београд – Карловац, 2011.
- Кинђић, Зоран, „Месијанска идеја у нововековном јудаизму“, *Филозофија и друштво*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, бр. 01/2009.
- Кинђић, Зоран, „Шиитско учење о Скривеном имаму“, *Свеске*, Панчево, бр. 90, децембар 2008.
- Кинцлер, Клаус, *Верски фундаментализам*, Слио, Београд, 2002.
- Лаут, Ендруј, *Свети Јован Дамаскин: традиција и оригиналност у византинској теологији*, Мартириа, Београд – Карловац, 2010.
- Miletto, Gianfranco, „Der jüdische Blick auf andere Religionen“, у зборнику: *Die Weltreligionen und wie sie sich gegenseitig sehen* (приредио: Udo Tworuschka), Primus, Darmstadt, 2008.
- Ohler, Norbert „Wo jedes Sandkorn heiliger Boden ist. Die großen Pilgerziele: Jerusalem“, у: *Damals*, 2005 (Sonderheft: Pilgerwege im Mittelalter).
- Путилов, Сергеј, „Пут у Свету земљу под унакрсном палбом“, у: *Небо и земља ће проћи, али моје речи неће: живимо ли у последњим временима?* (приредили: Владимир Димитријевић, Јован Србуљ), Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд, 2006.
- Свето писмо Старога и Новог завјета: Библија*, Свети архијерејски сабор Српске православне цркве, Београд, 2012.
- Сибег Монтефјоре, Сајмон, *Јерусалим: биографија*, Evroguinti, Београд, 2012.
- Софроније, Архимандрит, *Старац Силуан*, Манастир Хиландар, 1998.
- Скарлакидис, Харис К., *Свети огањ: Чудо на Христовом гробу на дан Велике суботе*, Елеа, Атина, 2011.
- Смит, Џејн И., „Ислам и хришћанство“, у: *Оксфордска историја ислама* (приредио: Џон Л. Еспозито), Слио, Београд, 2002.
- Станковић, Владан, „Верски идентитет – угао геополитичке есхатологије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2012.

Förg, Heinz-Jürgen – Scharnagl, Hermann, *Glaubenskriege: Führer und Verführer*, Echter, Würzburg, 2001.

Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2000.

Schollem, Gerschom, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, Schocken Books, New York, 1971.

Zoran Kindjic

RELIGIOUS BASIS FOR STRUGGLE FOR CENTRE OF THE WORLD

Resume

In order to explore the possibility of peaceful and permanent political solution for conflict over Jerusalem and Holy Land, the author analyzes religious background of this dispute. He suggests that mythical and religious figure of the centre of the world implies that it is a holy territory which, for that very reason, can not be subject of exchange. Whether the territory is referred to as the navel of the world, or as *axis mundi*, not only is it a special centre, but it is also the place of the beginning of the world. Considering that, according to the religious teaching, this centre testifies continual penetration of transcendence into the sphere of immanence, besides being regarded as holy, it also has a decisive eschatological significance.

Indicating the belief of many nations that their central temple is placed exactly at the point of the centre of the world, the author uses comparative method to show the significance of Jerusalem for three great monotheistic religions. While for Jews the Temple Mount, as the site of the original Solomon's Temple, bears high religious, cultural and national significance, for Muslims it is the site from which Muhammad ascended to Allah, to receive the teaching about the true religion and the manner of prayer. At that site, which is, nevertheless, only the third by significance, after Mecca and Medina, two famous mosques were built: Al-Aqsa and Dome of the Rock. Building the Third Temple by Jewish people requires demolition of the mosques, which is something that Muslims absolutely disapprove. Jerusalem holds central significance for Christians, as well, as the place of Christ's passion and resurrection. In addition to Jewish tradition that Jerusalem is also the site where Adam was created from soil, and the site where he was buried, Christians believe that blood of Jesus Christ, New Adam, streaming from the Cross onto the skull of old Adam, was washing away his sin. From

Christian point of view, the centre of the world is not on the Temple Mount, but at the site of the Church of the Holy Sepulcher.

Having indicated an exceptional significance that all three great religions attribute to Jerusalem, the author explains why it is very difficult to find political solution. Considering that the adherents of all three monotheistic religions are convinced that truth and justice are on their side, and that they ascribe to themselves position of goodness, whilst ascribing to their adversaries mainly position of wickedness, to them it seems that even a partial deviation from their pretensions to holy sites would be an act of betrayal and apostatizing from God. Examples of assassinations of Sadat and Rabin, who were murdered by their very compatriots show that punishment for such act is death.

Having indicated what three great monotheistic religions think of each other and pointing out key differences in their understanding of the person of the messiah, the author concludes that every political solution of conflict would be fragile and temporary. The author considers that, minding the fact that the basis of conflict over Jerusalem is a religious dispute, the solution would have to be of spiritual nature. The true goal of believers of all three great religions would have to be Heavenly Jerusalem, not just owing earthly Jerusalem. Stressing that the human heart is the place where God loves the most to reside, the author recommends to all to try to purify their hearts. Should adherents of all three monotheistic religions be truly loyal to God, they would be filled with love and there would not be insurmountable obstacles to solving any conflict, even the one between Jews and Palestinians over the Mount Temple.

As it is difficult to expect that critical mass of believers will experience an essential moral and spiritual transformation that would result in permanent solution of the conflict, it remains in everyone's part to make a personal effort and to deserve God's grace, for oneself, for one's religion, and for the world as a whole. Referring to biblical and patristic eschatological teaching, the author considers that our spiritual task is to delay the coming of antichrist by transforming our own being.

Key words: navel of the world, Jerusalem, Temple Mount, messiah, holy war

* Овај рад је примљен 02. априла 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 01. јуна 2015. године.

